

Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury

11. až 1. polovina 16. století na Moravě a ve Slezsku

ZDENEK MERINSKÝ

Archeologie tvoří nedílnou součást historické vědy a dnes již nikdo nepochybuje, že významnou měrou přispívá k poznání společenských procesů středověkého období, zejména tam, kde vypovídací hodnota písemných pramenů není jednoznačná, či chybějí úplně. O to větší je význam archeologie v její - dalo by se říci - primární oblasti výzkumu, to je při studiu dějin hmotné kultury jako takové (srov. Měřínský, 1986, 294-295). Zde se nutně střetává s výsledky bádání jiných disciplín, mezi něž patří vedle studia písemných pramenů a ikonografického materiálu v první řadě i bádání o uměleckých památkách a stavebním vývoji některých objektů. Je tedy nutno zajistit soulad v bádání těchto různých disciplín a jejich úzkou spolupráci. Ukazuje se, že jedině takto je možno zkvalitnit naše poznání, přinést nové pohledy a výsledky, a že bez poznatků získaných archeologickými výzkumy by mnohdy ani nebylo možno upřesnit datování staveb a objektů, specifikovat a popsat jednotlivé vývojové fáze, eventuálně nám výzkumy odhalují zcela nová a překvapivá fakta pozměňující vžité představy a vývojová schémata, včetně závěrů chronologických.

Výzkum středověké architektury v rámci studia dějin hmotné kultury představuje velmi širokou oblast památek vytvořených středověkým člověkem, ať již anonymními příslušníky stavebních hutí, jednotlivými mistry a řemeslníky, venkovským lidem, až po památky vysokého umění, u nichž mnohdy známe i autora. Do oblasti tohoto výzkumu nepatří jen exkluzivní architektury, ale právě středověká archeologie, a v tom asi je jeden z hlavních kladů její práce v této oblasti, obrátila svoji pozornost na poznání stavitelské činnosti širokých vrstev středověkého poddaného obyvatelstva a obyvatel královských měst, ať již se jedná o městský urbanismus, stavební vývoj ve městech, počínaje provizórii se zahloubenými zemnicemi až po vývoj domu a jeho příslušenství včetně hospodářských a výrobních objektů, uspořádání trhových osad a městeček a obydlí zemědělského obyvatelstva od zemnic až po trojdílný dům a jeho genezi, celkové uspořádání usedlosti, rozvržení planiny a půdorysné schéma středověké vesnice. Zde můžeme spatřovat největší přínos archeologického bádání, neboť vyneslo na povrch poznatky a fakta předtím pouze spekulativně vyvozovaná z recentních dokladů a promítaná zpět do minulosti. Podobně tomu bylo i při studiu drobných středověkých opevnění, hrádků a tvrzí a při výzkumu hradů i hradišť 11.-12. století. V této oblasti výzkumu měla archeologie hlavní slovo.

Při studiu zděné profánní a sakrální architektury středověkých měst, ať již se jedná o měšťanský dům, kláštery, kostely, a dále při výzkumu stavebního vývoje hradů se toto úzké sepětí archeologického, stavebně historického a umelecko-historického výzkumu teprve prosazuje, ale dnes již nikdo nepochybuje o jeho užitečnosti a závisí pouze na propracování metodiky terénního výzkumu, kolik závažných zjištění a fakt lze tímto způsobem vytěžit. Všimněme si nyní některých důležitých výsledků, kterých bylo na Moravě při bádání dosaženo. Náš výklad

začneme raně středověkou a středověkou vesnicí a jejím půdorysným uspořádáním i jednotlivými obytnými a hospodářskými objekty.

Pro raně středověké období se doposud nepodařilo celkový obraz vesnického sídliště získat. Byla sice prozkoumána část několika lokalit, jako například Záblačany a Mohelnice, mající spíše blíže ke služebným osadám s rozvinutou řemeslnickou složkou (Snášil 1964; 1971; 1975, 309; 1977; 1978; 1985, 96-98; Goš 1971; 1973; 1975; 1984), kde například na Záblačanech tvořilo sídelní areál otevřené sídliště na jihovýchodním výběžku a hrazený dvorec na jihozápadním. Dílenské objekty byly od sousedních obytných objektů odděleny terénní vlnou a podobně i v Mohelnici byly výrobní objekty důsledně vyčleněny mimo vlastní obytnou plochu a odděleny od ní hliníky (srov. Měřínský 1983, 44). Dále známe části vesnických sídlišť ze Mstěnic, Přítluk a Sakvic na jižní Moravě (Nekuda 1972, 26; 1973; 1981, 130-135; Novotný 1971; Unger 1981a) a patří k nim i stará fáze osídlení na Pfaffenschlagu (Nekuda 1975, 13-27). Největší úskalí představuje interpretace zahloubených objektů i půdorysů vymezených žlábků a kúlovými jamkami. Kromě zahloubených objektů z Pfaffenschlagu, jedné polozemnice ze Sakvic a několika objektů pravidelnějších forem ze Mstěnic neznáme z těchto lokalit pravidelné čtvercové či obdélníkovité zahloubené zemnice a polozemnice s krby v rohu a dalšími konstrukčními prvky, jaké byly prozkoumány na předvelkomoravských a velkomoravských lokalitách, což naznačuje i různorodější a složitější stavební formy v 11. až 12. stol. i určité změny ve způsobu sídlení, k nimž v této periodě došlo. Zahloubené části nepravidelných a oválných forem mnohdy s otopným zařízením mohly být součástí větších nadzemních srubových a kúlových objektů s konstrukcí odlišnou od zemnic. Ukazuje se také, že významné místo v tomto uspořádání sídlištních a sídelních objektů měly obilní jámy (Nekuda 1978, 176-177; 1981, 131-135; 1982, 36-46).

Situace odkryté na mladohradištních sídlištních bude tedy nutno interpretovat na základě komplexní analýzy s přihlédnutím k jednotlivým prvkům, jak ukázal V. Nekuda (1973, 86-92), který na Mstěnicích prozkoumal jednu takovou jednotku - snad usedlost či dvorec, datovanou do 11. století, skládající se ze 2-3 zemnic se střešní sochovou konstrukcí spočívající na zemi, 2 větších nadzemních objektů s otopnými zařízeními vymezených kúlovými jamkami a žlabů, 5 obilních jam, dalšího hospodářského objektu a chlebové pece. Plošný rozsah obytných objektů se pohyboval od 12,6 do 20 m², tj. v průměru 16,3 m². Půdorysné uspořádání starší osady ve Mstěnicích se jeví jako návesní typ (Nekuda 1982, 36) a Záblačany (Snášil 1975, 309) měly rozptýlený půdorys s hnízdově uspořádanými shluky individuálních, většinou srubových jedno až dvouprostorových domů s dalším příslušenstvím (obilnice, zásobní jámy a hospodářské objekty). Rozptýlený půdorys měla i 1. fáze osídlení v Mohelnici, kdy se zdejší osada ještě vyznačovala převážně zemědělským charakterem (Goš 1984, 236). Starší sídliště na Pfaffenschlagu se skládalo ze 7 mělce zahloubených jednoprostorových usedlostí vytvářejících řadový půdorys podél potoka (Nekuda 1975, 25-27). Na dalších lokalitách byly prozkoumány pouze jednotlivé objekty, ať již zahloubené, nebo i nadzemní, a tudíž z nich nelze vyvozovat závěry pro celkové půdorysné uspořádání sídliště. Převládaly jednoprostorové objekty, ale máme i náznaky dělení na dva i tři prostory, jako tomu bylo například v Křížanovicích na Slavkovsku (dosud nepublikovaná informace R. Snášila a přednáška na semináři o středověké keramice v Mokřinkách u Opavy v roce 1984; srov. Měřínský 1985a, 294).

R. Snášil (1975, 309) naznačil i určité regionální rozvrstvení převládajících

typů sídelních objektů mladohradištního období, které však je do jisté míry ovlivněno současným stavem výzkumu. Pro jižní Moravu by měly být charakteristické zahlobené stavby převážně se srubovou konstrukcí stěn, na jihovýchodní Moravě převládají podle R. Snášila stavby na úrovni nad stavbami zahlobenými, na západní Moravě byly zjištěny zahlobené i nezahlobené stavby s kůlovou konstrukcí stěn a na severní Moravě se vyskytují výhradně stavby na úrovni se srubovou konstrukcí stěn. V přechodném období 13. století, jehož 1. polovina je někdy označována jako pozdní doba hradištní, se již objevují poprvé i zemnice s kamennými plentami nebo podezdívkami (Snášil 1975, 309). Tyto zemnice již představují nový prvek, který nevychází z domácích tradic, a o němž se dále ještě podrobněji zmíníme. K přechodnému horizontu 13. století patří s největší pravděpodobností i větší část sídliště v trati „Štěpničky“ u Šakvic, kde zjištěné polozemnice vytvářely řadu situovanou na levobřežní terase řeky Dyje (Unger 1981a, 55-85). Podobně lze do doby 13. století datovat zemnice prozkoumané v Černé Hoře a Bořitově na Blanensku (Novotný-Souchopová 1974-1975; Souchopová-Novotný 1974; Procházka-Štrof 1983).

Během 13. století dochází, tak jako v jiných oblastech hmotné, duchovní a sociální sféry života středověké společnosti, i na vesnici ke změnám jak v uspořádání usedlostí, půdorysu sídliště, tak i ve formě výstavby obytných a hospodářských budov a technice výstavby, které jsou odrazem změn sociálních a hospodářských. Za poslední čtvrtstoletí intenzivního výzkumu zaniklých středověkých vesnic byla získána řada půdorysů celých sídlišť, a to jak při povrchových průzkumech například na Drahanské a Českomoravské vrchovině a výjimečně i jinde (Černý 1970; 1971; 1979; Měřínský 1976; 1982, 138; 1983a; Goš 1979), tak i systematickými výzkumy, z nichž jmenujeme Pfaffenschlag, Mstěnice, Bystřec a Konůvky (Nekuda 1973a; 1975; 1976; 1981; Šaurová 1961-1964; 1967; 1968; 1971; 1973). Výzkumy ukázaly řadu shodných prvků, ale i řadu rozdílů ve formách osídlení. V převaze však jsou pro středověké vesnice ve zkoumaných regionech (tj. jihozápadní Morava s Českomoravskou vrchovinou a Drahanská vrchovina i Zdánický les) zjišťovány krátké řadové lesní lánové vsi, jak názorně ukazují příklady jako Pfaffenschlag, Bystřec, Konůvky a řada dalších lokalit. Doloženy jsou i návesní ulicovky (např. Vilémov a Mstěnice), přičemž druhá ze vsí je navíc vějířovitě situovaná kolem tvrze se dvorem (srov. Nekuda 1982, 38-43). Součástí vesnice se stávají též tvrze a kostely, přičemž se zde projevuje vazba těchto objektů na vesnici a v případě existence obou prvků i vazba vzájemná, jako je tomu například na Konůvkách ve Zdánickém lese (Šaurová 1978), Koválově u Zabčic (Měřínský-Unger 1983), atd.

Počet domů na středověké vesnici se rámcově pohyboval od 16 do 30 a při detailním výzkumu nacházíme řadu odlišností daných regionální diferenciací, etnickými vazbami a vztahy i přírodním prostředím (srov. Nekuda 1982, 42-43, 53-55; k etnografickým paralelám srov. Frolec 1970; 1974, 13-62; 1975). Výzkumy přinesly řadu poznatků k vývoji domu od mladohradištní periody přes postupné srůstání jednotlivých prvků, zde máme na mysli především klet' nebo špýchar, až po vznik trojdílného domu komorového nebo špýcharového typu na konci 13. a v průběhu 14. století. Příklady máme právě na Mstěnicích nebo v Pfaffenschlagu. Z Pfaffenschlagu jsou známy i domy dvoudílné a jednodílné, dochází zde i k dalšímu dělení základního trojdílného schématu do více prostor. Na Mstěnicích byly také zjištěny dva půdorysy čtyřdílné. Na obou lokalitách jsou jednotlivé části domu řazeny v řadě v pořadí jizba-sín-komora štítem k ose půdorysu vesnice a dále kolem dvora s vjezdem jsou situovány další hospodářské objekty, chlévy, kotce a stodola. Domy měly kamenné základy a špýchary, obytné části byly patrně srubové, i když v některých případech nelze vyloučit ani celokamenný dům. S poně-

kud odlišným uspořádáním se setkáváme na Dražanské vrchovině a v oblasti Zdánického lesa, kde komora bývala připojena k dalším prostorům domu pravouhle a vytvářela půdorys do L (do háku), přičemž domy byly orientovány okapovou stranou k ose vesnice (potok, cesta, náves) a třetí místnost do dvora. Domy v těchto regionech se vyznačovaly daleko větším použitím dřeva jako stavebního materiálu a byly patrně srubové konstrukce. Dále jsou pro ně charakteristické i nálezy bloků vypálených hliněných výmazů stěn a stropů (Nekuda 1982, 46-55).

Pro poznání vývojových vztahů a regionální diferenciace architektury středověké vesnice bude nutno budoucí výzkum zaměřit i na další oblasti. Především neznáme vesnický středověký dům na jižní a jihovýchodní Moravě, kde lze předpokládat na základě etnografických analogií větší využití hlíny při stavbě (nabíjená konstrukce, vepřovice). Naši pozornosti dosud uniká i dům v oblasti severní Moravy a Slezska. Pozornost bude nutno též zaměřit na výzkumy dosud stojící vesnické architektury v některých regionech, kde původ objektů i jejich půdorysné uspořádání lze hledat již v 15. a 16. století či ještě časněji. Tyto objekty by bylo třeba podrobit stavebně historickému průzkumu a za vhodných podmínek a okolností i výzkumu archeologickému (srov. Měřínský 1982, 136-142). Tím bychom totiž značně obohatili soubor poznatků, které máme k dispozici, a mohli problematiku studovat v širších souvislostech ať již vertikálních, tj. chronologických, tak i horizontálních, čili v určitých vztazích regionálních a prostorových.

2.

Archeologické výzkumy přinesly též množství materiálu ke stavebnímu vývoji a architektuře středověkých měst a tržních osad. Archeologicky byla zkoumána část původní lokace Žďáru nad Sázavou existující ve 3. čtvrtině 13. století (Richter 1974; 1975, 252-253) a pak přesunutá do oblasti jádra nynějšího města, dále městské provizorium založené kolem roku 1250 v místech Bezručovy ulice v Rýmařově (Novák-Karel 1977; 1977a, 29-36; 1978; Goš-Novák-Karel 1974; 1974a; 1977; srov. Měřínský 1979, 63, tam další lit.) a tržní městečko Veligrad, nyní Staré Město u Uherského Hradiště. Ve Žďáře se prosté domy s jednoduchou sloupovou konstrukcí o šíři parcely kolem 10 m a hloubce zástavby 12-14 m řadily do průčelní fronty, snad jedné strany tržiště (Richter 1974, 234-238) a součástí zástavby byly i zemnice s ohništi na podlaže. Zemnice byly zachyceny i v Rýmařově - Bezručově ulici. Poměrně rozsáhlý areál s převahou osídlení z doby 1. poloviny 13. století i dalším dozníváním do osídlení vesnického charakteru byl prozkoumán ve Starém Městě. Především odtud známe výrobní objekty a u obytných konstatuje R. Snášil nepodstatné rozdíly od způsobu bydlení na zaniklých Záblačanech. Ve Starém Městě se též podařilo zachytit vydělování výrobního okrsku od vlastního sídelního areálu (srov. Snášil 1978a; 1979; 1982, 193-194; 1983, 98-100; Snášil—Procházka 1980).

Podstatnou měrou přispěla středověká archeologie k poznání počátků městských organismů, zachycení provizií z období lokace, rozvržení městišť atd. Výzkumy v městském prostředí probíhaly v Uničově, Ostravě, Opavě, Lošticích, Uherském Hradišti, Uherském Brodě, Olomouci, Jihlavě a v poslední době i v Brně (srov. Měřínský 1979, 63-64; 1983, 49-68; Michna 1976; 1976a; 1980; Cejnková-Měřínský-Sulítková 1984; Procházka-Snášil 1984; Procházka 1982; 1985; Goš 1983; Král 1956; 1961; 1964; 1971; 1974; 1975; Šikulova 1966; 1968a; 1971; 1972; 1973; Novotný 1982; Novotný-Karel-Dušek 1978). Ve většině případů se jednalo o menší záchranné akce, kterými se podařilo zjistit pouze některé prvky architektury a části vybavení městišť, zejména studny, odpadní jímky, různá výrobní zařízení atd. Jmenujme na tomto místě starší akce v Opavě, výzkumy v Ji-

hlavě, Brně atd. Značná pozornost byla věnována problematice zemnic ve městech, které souvisejí s počáteční výstavbou z doby lokace. Zjištěny byly v Uničově (Michna 1980), Rýmařově (Novák-Karel 1977; 1977a, 29-36; Goš-Novák-Karel 1977), Lošticích (Goš 1983, 200-201), Opavě (nepubl.; informace P. Kouřila), Starém Městě u Uherského Hradiště, Uherském Hradišti (Procházka-Snášil 1984) a v Uherském Brodě (Procházka 1982, 148; 1984). Tyto útvary patrně nenavazují na domácí vývoj a podle P. J. Michny (přednáška na III. husitologickém sympoziu v Táboře v roce 1983; srov. Měřínský 1984, 305) se jedná o kulturní proud přicházející na naše území ze Slezska.

Prakticky jediné větší výzkumy kromě Olomouce (tuto problematiku zpracovává samostatně J. Bláha), které nám poskytují obraz o vývoji městské zástavby v širších souvislostech, probíhají v současné době v Uherském Hradišti a v Opavě. V Uherském Hradišti byla na náměstí Rudé armády prozkoumána větší část městiště 18 X asi 57 m a zachyceno zde několik fází zástavby. Nejstarší objekt z doby lokace města v padesátých letech 13. století představoval jednoduchý obytný dům se zahlobenou nepřipojenou komorou v podélné ose za ním. Dům měl nepravou srubovou či sloupkovou konstrukci, zahlobená komora byla křivá. Druhou fází zde představoval celodřevěný šestiprostorový trojdílný dům smíšeného komorovo-chlévového typu a třetí reprezentovaly opět dvě stavby, z nichž jedna byla již celokamenná jednoprostorová budova, snad věžovitý dům o vnitřních rozměrech 6,5 X 6,2 m (40,3 m²), kterou autoři výzkumu datují do osmdesátých let 13. století. Další výzkumy probíhaly na Otakarově ulici, a to patrně ve dvou městištích. Nejstarší fází z doby po polovině 13. století zde opět představovaly polezemnice a během třetí fáze vzniká v městišti A trojdílný dům hákového typu o ploše 56 m² zaniklý počátkem 14. století. Stopy dřevěných staveb byly v Uherském Hradišti zachyceny i na dalších místech, například v ulicích Bezručove, Jablonského, Nádražní, Prostřední, Průchově atd. Vývoj v rámci jednotlivých městišť probíhal v Uherském Hradišti velmi dynamicky a ukazuje na určité společné rysy prvních městských a venkovských domů. Velmi rychle dochází však již před koncem 13. století k budování kamenných budov (Snášil 1980; Snášil 1983, 100-103; Procházka-Snášil 1984; tam další lit.). Situace v Uherském Hradišti však vykazuje některé zvláštní rysy dané vznikem města a přesazením jeho obyvatel z okolních sídlišť i faktem, že patřilo k menším královským městům se silným podílem zemědělství zejména v nejstarší fázi osídlení (srov. Procházka 1983, 109-115).

3-

V našem výkladu necháme stranou fortifikační architekturu 11.-12. století, kde za uplynulé období od konference v roce 1980, která se touto problematikou zabývala (srov. Měřínský 1981, 148-165), nebyly provedeny kromě výkopů v Přerově žádné nové větší výzkumy. Do této oblasti bude nutno při budoucích výzkumech zaměřit ve zvýšené míře naši pozornost. Soustředíme se proto na fortifikační architekturu vrcholného středověku. Z archeologicky sledovaných drobných středověkých opevnění a tvrzí, které byly souhrnně zpracovány V. Nekudou a J. Ungerem (1981, tam další lit.), jmenujme alespoň archeologické výzkumy na Kovalově u Zabčic, v Popicích na Břeclavsku, Dobroticích u Holešova, dále Kepkov a dvě fortifikace na zaniklých Konůvkách ve Zdánickém lese, opevnění v trati „Spády“ u Přímělkova na Brtnicku, v poloze „Homolí kopec“ v Hustopečích (Unger-Křížová 1982; Unger 1983a, 523-525), u Mušova (Jelínková 1980; 1982), tvrz v Javorníku, Jeseníku (Goš 1981), Čejkovicích (Tribula-Bednaříková 1980; Bednaříková-Tribula 1980), u Udánek na Moravskotřebovsku, v Kralicích nad Oslavou, kde tvrz byla přestavěna v renesanční zámek, městskou tvrz v Rýmařově, tvrz

a starší sídlo i dvě další drobné fortifikace ve Mstěnicích u Hrotovic (Nekuda 1981, 135-138; 1985; Nekuda-Unger 1981, 200-211) a z poslední doby výzkum v Újezdě u Tišnova a útvar podle písemných pramenů i dispozice na přechodu mezi tvrzí a hradem v Lelekovicích (nepublikováno; informace ved. výzkumu J. Ungera).

Výzkumy i povrchové průzkumy těchto lokalit dovolily sledovat vztahy těchto útvarů k sídlištním areálům, jejich funkci, vnitřní strukturu, půdotybné uspořádání i techniku výstavby. Představují velmi různorodou škálu od nejjednodušších zemních opevnění 13. století s jedním nebo dvěma kruhovými příkopy, nasýpanou nebo v terénu vyřezanou zvýšenou plošinou o 0 kolem 20 m se zástavbou srubových objektů někdy na kamenných podezdívkách, palisádovým opevněním a zabezpečením vchodu (např. Koválov, Popice, Kepkov), dále lokality v ostrožných polohách v některých prozkoumaných případech s věžovitou dvoudílnou kamennou budovou obdélného půdorysu (např. Prímělkov, Újezd u Tišnova) až po kamenné tvrze s pravidelnou zástavbou s hlavní • budovou v podobě obytné věže, eventuálně s několikaposchoďovou budovou obdélnou nebo kruhového půdorysu s obvodovou zástavbou a věží u vchodu (např. Mstěnice, Kralice nad Osl., Cejkovice).

Přehlédneme-li výsledky bádání o hradech za poslední asi pětileté období, zjistíme, že tento časový úsek znamenal kvalitativní i kvantitativní změnu v poznání moravské hradní architektury, a to zejména se zaměřením na analýzu jednotlivých objektů na základě stavebně historického průzkumu, povrchových i sondážních archeologických výzkumů i větších systematických akcí. Dále jsou potěšitelné i náběhy k hodnocení a komparativnímu studiu určitých stavebních typů a sledování hradní architektury na regionálním základě (např. Plaček 1981; 1983a; 1984; Kohoutek 1981; 1982; Loskotová-Měřinský 1984; Konečný 1983; Konečný-Merta 1980).

Ze starších výzkumů byly pro poznání vývoje moravské hradní architektury důležité Zhánělovy a Procházkovy výzkumy Melie, z nichž však zůstala bohužel prozkoumána pouze větší část paláce, dále výkopy na Ježově hradu, Smilově hradisku, Vartnově a na řadě dalších lokalit (srov. Měřinský 1981, 177-179; tam podrobný výčet lokalit s lit.). Z výzkumů posledního období, které přispěly k poznání stavebně historického vývoje a typového zařazení, jmenujme alespoň Tepenec na Olomouckú (Burián 1979; 1979a; lit. srov. Měřinský 1981, 181), Brumov (Kohoutek 1981; 1982), Lukov (Hartl-Kohoutek 1983; Svoboda 1983), Helfštejn (Gardavský 1985), Boskovice (Míchna 1984, 335), Bukov (Kudělka-Kalinová-Konečný-Samek 1982-1983, 79-80), polohu Bílovice-Šumbera ztotožňovanou s Obrany (Konečný 1977), Hukvaldy (Kouřil-Záček 1981), Veveří (Konečný 1981, 239-243), Starý Jíčín (Grepl 1975) a Rokštejn na Brtnicku (Karasová-Měřinský 1983; Loskotová-Měřinský 1984; Míchna 1984, 335). Výzkumy ve všech případech přispěly k poznání stavebního vývoje, jeho jednotlivých fází a zařazení staveb. Při této příležitosti je nutno upozornit na výsledky, jichž bylo dosaženo při studiu problematiky hradů s plášťovou zdí (Plaček 1981), bergfritové dispozice, italských, francouzských a severoněmeckých kastelů (Plaček 1983), hradů se štítovou zdí, počátků kamenné hradní architektury ve 2. čtvrtině 13. století reprezentovaných přestavbou starších úředních či kastelánských hradů nebo hradíšť s valovým opevněním (Znojmo, Břeclav, Bítov, Přerov, Hradec u Opavy) a výstavbou nových královských hradů. Většinou se jednalo o válcové obytné donjony a bergfrity a mohutné hranolové věže poukazující na vztahy k Podunají. Tyto hranolové věže se nacházely na nově zakládaných hradech, jako byl Brumov, Buchlov, Veveří, ale i ve fortifikacích s určitou starší tradicí (Vranov nad Dyjí, patrně i Mikulov). Od čtyřicátých let 13. století můžeme pak počítat i s prvými šlechtickými založeními převážně bergfritové dispozice a po polovině století se rozrůstá typová škála těchto objektů (dispozice se štítovou zdí patrně též podunajského původu,

francouzský, italský a severoněmecký kastel, obytné věže atd.). Poněkud stranou při studiu zůstávají dosud některé další typy hradních dispozic, například stavby, kde obdélný palác tvořil jedinou obrannou i obytnou stavbu, dispozice přechodné mezi tvrzí a hradem i celý okruh hradní architektury lucemburského období na Moravě.

4.

Na závěr si všimneme posledního okruhu, který je spojen s archeologickými výzkumy středověké architektury, a to stavbami sakrálními. Z řadových domů byla ve větší míře zkoumána pouze kartuzie v Dolanech, kde výzkum přinesl řadu poznatků o stavebním vývoji a dispozici konventu, který prakticky existoval od roku 1388 do husitských válek (Burian 1966; 1968; 1969; 1982; 1983; 1983a; další lit. srov. Měřínský 1980, 37-39, 60-61), řada cenných poznatků i materiálu byla získána při výzkumu kláštera ve Zďáře nad Sázavou (Král 1958; Bartušek 1974), konventu minoritu a klarisek v Uničově (Michna 1976; 1976a; 1976b; 1979; 1980), u benediktinského probošství na Luhu v Brně-Kómárově (Pernička 1966; Cejnková 1977), menší zjišťovací a sondážní práce proběhly v Doubravníku u Tišnova (Novotný 1958a), v Třebíči (Karasová 1961; Uhlíř 1968), Znojmě-Hradišti (Kalousek 1955; Dostál 1968), kartouze v Brně-Králově Polí (Bukovský 1972; 1974; Bukovský-Cejnková 1975; Himmelová 1977) a rozsáhlý systematický výzkum vede V. Šikulova (1968a, 108-109; 1970, 67-70; 1971, 71-72; 1972, 121; 1973, 90; 1977, 144-145; 1978; 1982) v dominikánském klášteře v Opavě. Starší výzkumy probíhaly v cisterciáckém konventu na Velehradě (Pojsl 1974; 1977; Dohnalová 1982; tam další lit.) a na Hoře sv. Klimenta u Osvětiman, kde byly doplněny i o nové objevy (Hrubý 1959; Ondruš 1965).

Významnou úlohu sehrává archeologický výzkum při poznávání románské architektury. Výzkumem v areálu kláštera cisterciáček na Starém Brně byla odkryta rotunda datovaná nejpozději na počátek 11. století, další románské jednolodí se čtvercovou apsidou postavené na rozbrané rotundě, a na něm vznikl později gotický kostel (Cejnková 1980; Cejnková-Měřínský-Sulitková 1984, 262-263). Dále byla zkoumána rotunda sv. Pantaleona v Pustiměři (Stana 1980; Konečný 1981, 245), kostel sv. Linharta v Mušově i s částí hřbitova kolem, jehož počátky sahají na začátek 13. století (Unger 1981, 207-208; 1984), podobně jako půdorys kostela odkrytý na zaniklé vesnici Narvice u Pohořelic (Unger a kol. 1980, 39). Menší sondáže byly provedeny u kostela sv. Klimenta nedaleko od Lipůvky (Michna 1971), v Příbivicích (Unger 1983), v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě (Novotný 1967; 1977), u zbytků rotundy v Podolí u Jemnice (Konečný-Bláha 1974; Konečný 1978, 401; 1981, 245), u rotundy sv. Maří Magdaleny v Šebkovicích a sv. Petra a Pavla ve V. Újezdě (Konečný 1981, 245; Kudělka-Kalinová-Konečný-Samek 1982-1983, 84-87) a u kostelů v Rokytně u Moravského Krumlova (Novotný 1981, 234-235), Černvíru a v Telči u sv. Ducha (Konečný 1981, 246; Kudělka-Kalinová-Konečný-Samek 1982-1983, 81). Při výzkumu na hradišti Vysoká zahrada u Dolních Věstonic byl odkryt menší kostelík s podkovovitou apsidou, jehož vznik je kladen do 2. poloviny 11. století (Měřínský 1985, 207; tam další lit.). Větší, dodnes bohužel podrobně nepublikovaný archeologický výzkum proběhl též v areálu kostela sv. Gotharda v Příbyslavicích, který se patrně nacházel v areálu zeměpanského dvorce (Uhlíř 1970; Novotný 1970; Konečný 1981, 243-245). V poslední době zkoumal pak J. Tribula (1984) kostel sv. Václava v Kostelci u Kyjova, jehož počátky lze klást do pozdně románského období.

Z mladších gotických sakrálních staveb byl kompletně prozkoumán venkovský plochostropý kostel na zaniklé středověké vesnici Koválov u Zabčic (Měřínský-

Unger 1983), zbytky kostela se hřbitovem nad tvrzí na zaniklých Konůvkách (Šaurová 1978, 348-353), výzkumy probíhaly i v kostele sv. Václava v Ostravě (Šikulova 1968; 1970a; 1977, 141-144) a z menších sondáží byl zkoumán kostel sv. Trojice v Moravském Krumlově (Novotný 1958) a prostor kostela sv. Mikuláše na brněnském náměstí Svobody (Novotný 1965; 1966; 1967a). Z chronologicky nejmladších zkoumaných objektů sakrálního určení jmenujme na závěr ještě výzkum bratrského sboru v Ivančicích (Šebela-Vaněk 1982; Vaněk 1984).

Závěrem je nutno zdůraznit, že předložený přehled výsledků, jichž dosáhlo archeologické bádání při výzkumu památek středověké architektury, přináší vzhledem ke svému rozsahu pouze nejdůležitější výsledky, které nějakým způsobem upřesnily, pozměnily a rozhojnilly naše poznatky. Nejsou zde uvedeny různé drobné a záchranné akce a ty lokality, jež byly podrobeny pouze stavebně historickému a umeleckohistorickému průzkumu i průzkumům povrchovým, a nikoliv vlastním výzkumům archeologickým. V přehledu také chybí údaje o výzkumech v Olomouci, které budou otištěny v samostatném článku J. Bláhy. Výběr literatury samozřejmě přihlíží pouze k pracím poskytujícím základní orientaci a informace o zkoumaných lokalitách a výsledcích výzkumů. Proto odkazujeme na některé souhrnné práce a přehledy uveřejňované v předchozích ročnících toho(o) sborníku, kde je uvedena řada dílčích bibliografických údajů, i na další práce informativního charakteru, jakou jsou například Přehledy výzkumů AÚ ČSAV v Brně či přehledy otiskované každoročně ve Vlastivědném věstníku moravském. I z takto podaného přehledu snad vyplývá množství poznatků, nových zjištění i faktografického materiálu, které bylo v oblasti výzkumu středověké architektury na Moravě dosaženo archeologickými metodami, i nemalé úkoly, jež před tímto bádáním stojí.

Literatura

- Bartušek, A., 1974: Zhodnocení archeologického průzkumu v kvadratuře cisterciáckého kláštera. In: Dějiny Žďáru nad Sázavou III, 241-251. Brno.
- Bednaříková, J.-Tribula, J., 1980: Bericht uber die erste Grabungssaison auf der gotischen Feste in Čejkovice (Bez. Hodonín), PV 1978, 51-52. Brno.
- Bukovský, J., 1972: Stavebně-historický výzkum bývalého kartuziánského kláštera v Brně. In: Knižnice odborných a vědeckých spisů VUT v Brně, sv. B-22, 119-120.
- 1974: Stavebně historický výzkum královopolské kartouze - směrný doklad k rekonstrukci jejího obvodu. In: Knižnice odborných spisů VUT v Brně, sv. B-44, 80.
- Bukovský, J.-Cejnková, D., 1975: Středověké nálezy v obvodu bývalého kartuziánského kláštera v Králově Poli, Památková péče 35, 235-249.
- Burián, V., 1966: Kartouzka v Dolanech - motavský protějšek hradu Siónu, Střední Morava 1, 5-18.
- 1968: Výzkum prvního mnišského domku kartuzie v Dolanech (předběžná zpráva), Střední Morava 2, 82-88.
- 1969: Předběžná zpráva o historickoarcheologickém výzkumu na kartouzce v Dolanech r. 1968, Zprávy VÚO č. 114, 11-15.
- 1979: Tepenec - Karlův moravský hrad. In: Historická Olomouc a její současné problémy (II.), 12-15. Olomouc.
- 1979a: Tepenec - moravský hrad markraběte Karla, Umění XXVII, 245-249.
- 1982: Tónování interiérů dolanské kartouzy. Zprávy KVMO č. 220, 1-15.
- 1983: Altarologické poznatky z výzkumu kartouzy v Dolanech u Olomouce, Zprávy KVMO č. 226, i-ié.
- 1983a: Lektorium v Dolanech (okr. Olomouc), Zprávy KVMO č. 222, 30-35.
- Cejnková, D., 1977: Raně středověký výzkum v Brně-Komárově (okr. Brno-město), PV 1975, 66-67. Brno.
- 1980: Archeologický výzkum starobrněnského kláštera, AH 5, 335-337.
- Cejnková, D.-Měřínský, Z.-Sulkková, L., 1984: K problematice počátku města Brna, ČsČH XXXII, 250-270.

- Cerný, E., 1970: Význam povrchového průzkumu při hledání a zjišťování zaniklých středověkých osad, VVM XXII, 52-65.
- 1971: Příspěvek k povrchovému průzkumu půdorysu zaniklých středověkých osad na Drahan-
ské vrchovině a jeho vztahu k plužině. In: Zaniklé středověké vesnice v CSSR ve světle archeo-
logických výzkumů. Díl I, 187-201. Uherské Hradiště.
 - 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny, Studie ČSAV, č. 1, Praha.
- Dohnalová, M., 1982: K problematice velehradských románských portálů a kamenických značek,
VVM XXXIV, 55-69-
- Dostál, B., 1968: Spätburgwallzeitliche und neuzeitliche Grabstätte in Znojmo-Hradiště, SPFFBU
E 13, 7-66.
- Frolec, V., 1970: Kulturní společenství a interietnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají,
Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 80, seš. 3. Praha.
- 1974: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno.
 - 1975: K otázce vztahů mezi archeologickými a etnografickými doklady vesnického obydlí,
AR XXVII, 342-345.
- Gardavský, Z., 1985: Hrad Helfenštejn. Přerov.
- Goš, V., 1971: Slovanská osada z 9.-13. století v Mohelnici. In: Zaniklé středověké vesnice
v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I, 155-160. Uherské Hradiště.
- 1973: Slovanská osada v Mohelnici, AR XXV, 371-380, 483-484.
 - 1975: Osada hrnčírů v Mohelnici, AR XXVII, 338-341.
 - 1979: Zaniklá osada Rabendorf (Rábov) u Horního Benešova, VVM XXXI, 64-66.
 - 1981: Vodní tvrz v Jeseníku, ČS1M B XXX, 227-246.
 - 1983: Středověké hrnčívství v Lošticích (Pět let archeologických výzkumů města), AH 8, 197
až 209.
 - 1984: Sídlištní objekty slovanské osady v Mohelnici, ČS1M B XXXIII, 221-252.
- Goš, V.-Novák, J.-Karel, J., 1974: Osada ze 13. století v „Podolí“ u Rýmařova (okr. Bruntál),
VVM XXV, 34-36.
- 1974a: Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově, ČS1M B XXIII, 110-120.
 - 1977: K počátkům lokace Rýmařova. In: Středověká archeologie a studium počátků měst,
70-76. Praha.
- Grepl, E., 1975: Pět let výzkumů na hradě Starém Jičíně, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín
16, 19-24.
- Hartl, Z.-Kohoutek, J., 1983: Poznámky ke stavebnímu vývoji hradu Lukova, Gottwaldovsko od
minulosti k současnosti 5, 207-229.
- Himmelová, Z., 1977: Objev hrobky v kostele sv. Trojice v Brně-Králově Polí (okr. Brno-město),
PV 1975, 82-83. Brno.
- Hrubý, V., 1959: Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětman, ČMM, vědy společenské
XLIV, 19-70. Vyšlo též samostatně v roce 1961.
- Jelínková, D., 1980: Výzkum valového opevnění v Mušově (okr. Břeclav), PV 1977, 93. Brno.
- 1982: Pokračování záchraňovačského výzkumu valového opevnění v Mušově (okr. Břeclav), PV
1980, 35. Brno.
- Kalousek, F., 1955: Velkomoravské hradisko ve Znojme-Hradišti na Moravě, SPFFBU C 2, 9-30.
- Karasová, H., 1961: Archeologický výzkum v areálu bývalého benediktinského kláštera v Třebíči
v letech 1959-1960, AR XIII, 740-741, 665.
- Karasová, H.-Měřínský, Z., 1983: První sezóna záchranného výzkumu hradu Rokštejna (k. ú.
Brtnice) v roce 1981 (okr. Jihlava), PV 1981, 51-54. Brno.
- Kohoutek, J., 1981: Výzkum hradu Brumova v letech 1978-1979, AH 6, 271-275.
- 1982: K nejstarším dějinám hradu Brumova, Gottwaldovsko od minulosti k současnosti 4,
199-226.
- Konečný, L., 1977: Dosavadní výsledky archeologického průzkumu hradu Obran u Brna, AH 2,
229-238.
- 1978: Emporové rotundy 5 válcovou věží, Umění XXVI, 385-413.
 - 1981: Některé novější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní
Moravy, AH 6, 239-248.
 - 1983: Odkryv teplovzdušného zařízení na hradě Vranově n. Dyjí a jeho postavení v evropském
vývoji, AH 8, 449-470.
- Konečný, L.-Bláha, J., 1975: Zjišťovací průzkum rotundy v Jemnici-Podolí (okr. Třebíč), PV 1974,
57-58. Brno.
- Konečný, L.-Merta, J., 1980: Teplovzdušná topeniště na Moravě, Sborník TM v Brně 3, 121-127.
- Kouřil, P.-Záček, R., 1981: Příspěvek k dějinám hradu Hukvaldy na severní Moravě, AH 6,
253-270.
- Král, J., 1956: Středověké nálezy v Opavě, ČS1M B V, 11-25.
- 1958: Zjišťovací archeologický průzkum cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou, PV
1957, 84-86. Brno.
 - 1961: Opavské středověké nálezy II, Popská ul. a Vaškovo nám., ČS1M B X, 19-30.

- 1964: Středověké nálezy v Ostravě, ČS1M B XIII, 1-8.
- 1971: Několik archeologických poznámek k nejstaršímu vývoji města Opavy, SISb LXIX, 90-91.
 - 1974: Nálezové prostředí městské středověké keramiky. In: Archeologický sborník, 102-112. Ostrava.
 - 1975: Středověké archeologické nálezy v Opavě, AR XXVII, 285.
- Kudělka, Z.-Kalinová, A.-Konečný, L.-Samek, B., 1982-1983: Výzkum románské architektury na Moravě III (K výzkumnému úkolu státního plánu VIII-08-05/01), SPFFBU F 26-27, 79-87-
- Loskotová, I.-Měřinský, Z., 1984: Druhá sezóna záchranného výzkumu hradu Rokatejna, k. ú. Brtnice, v roce 1982 (okr. Jihlava), PV 1982, 46-48. Brno.
- Měřinský, Z., 1976: Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962-1970, AR XXVIII, 405-417, 479.
- 1979: Záchrané archeologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku z období 6.-16. století v letech 1970-1978, AH 4, 55-71.
 - 1980: Morava za husitských válek ve světle archeologických nálezů a výzkumů, AH 5, 31-68.
 - 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147-197.
 - 1982: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku (Současný stav a další perspektivy se zvláštním zřetelům k výzkumu zaniklých středověkých vesnic), AH 7, 113-156.
 - 1983: K problematice archeologického výzkumu řemeslné výroby 10. až první poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 8, 41-71.
 - 1983a: Poznámky k možnostem rekonstrukce území zaniklých středověkých vesnic na jižní a jihozápadní Moravě, HG 21, 177-204.
 - 1984: III. husitologické sympozium, AH 9, 304-306.
 - 1985: Archeologická topografie katastrálních území obcí v oblasti vodního díla Nové Mlýny (okres Břeclav), JM 21, sv. 24, 205-220.
 - 1985a: Hmotná kultura 11. a 12. století se zvláštním zaměřením na keramickou produkci, ČMM, vědy společenské LXX, 294-295.
 - 1986: 16. celostátní konference archeologie středověku, CMM, vědy společenské LXXI, 291-295.
- Měřinský, Z.-Unger, J., 1983: Archeologický výzkum pozůstatků kostela na zaniklé vsi Koválov u Zabčic, JM 19, sv. 22, 119-135.
- Michna, P., 1971: Archeologické nálezy od sv. Klimenta u Lipůvky (okr. Blansko), WM XXIII, 149-157.
- 1976: Archeologický průzkum historického jádra města Uničova. Předběžná zpráva, AH 1, 205-230.
 - 1976a: Archeologický průzkum v Uničově, Severní Morava 32, 61-63.
 - 1976b: Pisemný pramen v konfrontaci s výsledkem archeologického průzkumu v Uničově. (K věrohodnosti jedné zprávy Tomáše Pěšiny z Čechorodu), WM XXVIII, 188-191.
 - 1979: Uničovský letner. (Příspěvek k poznání niendikantské architektury na Moravě.) Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 4, 43-75.
 - 1980: Dvě sídlištní stavby z počátku lokačního Uničova (Příspěvek do diskuse k otázce zemnic ve městech a vesnicích 13. století). W M XXXII, 161-186.
 - 1984: Přehled archeologických výzkumů na Moravě a ve Slezsku za rok 1983, WM XXXVI, 334-342-
- Nekuda, V., 1972: Středověká ves Mstěnice. Deset let archeologického výzkumu 1960-1970, W M XXIV, 12-47.
- 1973: Raně středověké typy sídlištních objektů ve Mstěnicích, CMM, vědy společenské LVIII, 77-96-
 - 1973a: Zum Stand der Wüstungsforschung in Mähren (CSSR), ZAM 1, 31-57.
 - 1975: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonie. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice.) Brno.
 - 1976: Zaniklá středověká osada Bystřec, okres Blansko. Výzkum v roce 1975 - předběžná zpráva, CMM, vědy společenské LXI, 39-63.
 - 1978: K vývoji zemědělských sídlišť v 10.-13. století na Moravě, AH 3, 171-182.
 - 1981: Dvacet let archeologického výzkumu na lokalitě zaniklé středověké osady Mstěnice 1960-1980, W M XXXIII, 129-146.
 - 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad, AH 7, 33-66.
 - 1985: Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hrádek - tvrz - dvůr - předsunutá opevnění. Brno.
- Nekuda, V.-Unger, J., 1981: Hrádky a tvrže na Moravě. Brno.
- Novák, J.-Karel, J., 1977: Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově (okr. Bruntál), PV 197S, 81-82. Brno.
- 1977a: Zpráva o archeologicko-historickém výzkumu počátků města Rýmařova a okolí 1969 až 1975. Krnov.

- 1973: Zaniklé středověké sídliště v Rýmařově (okt. Bruntál), PV 1976, 9}. Brno.
- Novotný, B., 1958: Výzkum základů kostela sv. Trojice v Mor. Krumlově, PV 19J8, 99. Brno.
- 1958a: Záchranný výzkum v Doubravniku u Tišnova, PV 1958, 99-100. Brno.
- 1963: Záchranný zjišťovací výzkum části základů kostela sv. Mikuláše v Brně na náměstí Svobody, PV 1964, 64-66. Brno.
- 1966: Záchranný výzkum základů a okolí zaniklého kostela sv. Mikuláše v Brně, PV 1965, 77-79. Brno.
- 1967: Předběžná zpráva o zjišťovacím výzkumu ve znojenské rotundě, PV 1966, 53-54. Brno.
- 1967a: Výzkum zaniklého kostela sv. Mikuláše na náměstí Svobody v Brně, PV 1966, 57. Brno.
- 1970: Zjištění základů starší románské svatyně v kostele v Přibyslavicích (okr. Třebíč), PV 1968, 55-56. Brno.
- 1971: Výzkum vesnického sídliště z pozdní doby hradištní u Přitluk (okres Břeclav). In: Zaniklé středověké vesnice v CSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I., 117-153. Uherské Hradiště.
- 1977: Archeologické poznatky k raně až pozdně románskému Znojmu. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 62-69. Praha.
- 1981: Archeologický výzkum hradu „Rokyten“ na Moravě z 11. až první poloviny 12. století, jeho hradský obvod a románský dvorec Reznovice, AH 6, 221-238.
- 1982: Funde mittelalterlicher handwerklicher Erzeugnisse aus Iglau (Mähren) (von der 2. Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts). Wien.
- Novotný, B.-Karel, B.-Dušek, V., 1978: Středověké objekty ze 14. až z počátku 15. století v historickém jádru Jihlavy, VVM XXX, 49-62.
- Novotný, B.-Souchopová, V., 1974-1975: Záchranný výzkum středověké osady u Černé Hory, Sborník Okresního vlastivědného muzea v Blansku VI-VII, 73-74.
- Ondruš, V., 1965: Velkomoravský kostel na hradisku sv. Klimenta. In: Almanach Velká Morava, 112-115. Brno.
- Perníčka, R. M., 1966: Zjišťovací výzkum u kostela sv. Jilji v Brně-Komárově (První předběžná zpráva), SPFFBU E i i , 142.
- Plaček, M., 1981: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě, AH 7, 335-351.
- 1983: K typologii hradů na moravsko-slovenském pomezí, Slovácko XXV, 63-89.
- 1983a: Přemyslovské hrady ve Strážnici a Uherském Ostrohu a jejich typologická příslušnost, VVM XXV, 328-341.
- 1984: Pitná a užitková voda na středověkém hradě a její zajišťování, Folia Historica Bohemica 7, 197-250.
- Pojsl, M., 1974: Románský Velehrad. Uherské Hradiště.
- 1977: Raněstředověká mosaiková dlažba na Velehradě, WM XXDC, 68-72.
- Procházka, R., 1982: Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Uherském Brodě v roce 1982, Studia comeniana et historica XII, č. 24, 147-149.
- 1983: Zemědělské zázemí a potravinářská řemesla v Uherském Hradišti ve 13. a 14. století, AH 8, 109-118.
- 1984: Záchranný výzkum v Uherském Brodě (okr. Uherské Hradiště), PV 1982, 70. Brno.
- 1985: Archeologie k počátkům jihomoravských měst, AH 10, 133-142.
- Procházka, R.-Snášil, R., 1984: Hlavní rysy lokální zástavby Uherského Hradiště ve 2. polovině 13. století. In: Urbes medii aevi, 43-51. Praha.
- Procházka, R.-Strof, A., 1983: Příspěvek k osídlení Bořitova a černé Hory na Blanensku, VVM XXXV, 46-58.
- Richter, M., 1974: Archeologický výzkum a otázky nejstarší sídlištní topografie Žďáru nad Sázavou. In: Dějiny Žďáru nad Sázavou III, 231-240. Brno.
- 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, AR XXVII, 245-25B.
- Snášil, R., 1964: Záblačany - raněstředověká hutnická osada, Slovácko VI, 123-133.
- 1971: Záblačany (okres Uherské Hradiště). In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I., 89-115. Uherské Hradiště.
- 1975: Archeologie a vesnická sídliště 10.-13. století na Moravě, AR XXVII, 305-317.
- 1977: Nová zjištění ze zaniklých Záblačan. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 247-257. Praha.
- 1978: Předběžné výsledky 8. a 9. výzkumové sezóny Záblačan, obec Polešovice (okr. Uherské Hradiště), PV 1976, 89-90. Brno.
- 1978a: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti Starém Městě (okr. Uherské Hradiště), PV 1976, 79-80. Brno.
- 1979: Záchranný výzkum středověkého Starého Města v poloze „Za zahradou“, k. o. Uherské Hradiště, AH 4, 73-75.
- 1980: Nejstarší hradištské domy, Zpravodaj města Uherské Hradiště, listopad 1980, 15-17.
- 1982: Změny sídlištní sítě a jejich příčiny v 10.-19. století. In: Uherskohradištsko, Vlastivěda moravská. Brno.

- 1983: Přínos archeologických dokladů specializovaných řemesel pro poznání ekonomiky Uherskohradištská za feudalismu, AH 8, 91-107.
- Snášil, R.-Procházka, R., 1980: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti-Starém Městě (okres Uherské Hradiště), PV 1978, 52-53. Brno.
- Souchopová, V.-Novotný, B., 1974: Záchranný výzkum středověké služebné osady u Černé Hory (okr. Blansko), PV 1973, 82-84. Brno.
- Stana, t., 1980: Archeologický výzkum pohřebiště při románské rotundě v Pustiměři (okr. Vyškov), PV 1977, 83-85. Brno.
- Svoboda, K., 1983: Hrad Lukov - jeho stavební vývoj, popis a umělecko-dějinný význam, Gottwaldovsko od minulosti k současnosti 5, 183-203.
- Šaurová, D., 1961-1964: První výsledky z výzkumu zaniklých středověkých vesnic na střední Moravě, VVM XVI, 97-105.
- 1967: Zaniklá středověká osada Konůvky na Slavkovsku, VVM XIX, 163-174.
- 1968: Zpráva o výzkumu zaniklých středověkých sídlišť na střední Moravě, AR XX, 362-364.
- 1971: Systematický výzkum zaniklé středověké vesnice Konůvky na Slavkovsku. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl I, 169-183. Uherské Hradiště.
- 1973: Typické domové půdorysy v zaniklé středověké vesnici Konůvky na Slavkovsku, AR XXV, 83-86, 126-128.
- 1978: Pokračování výzkumu v Konůvkách (hřbitov a sakrální objekty), AH 3, 347-354.
- Šebela, L.-Vaněk, J., 1982: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích, WM XXXIV, 201-206.
- Šikulova, V., 1966: Nejstarší opavská studna, ČSLM B XV, 3-10.
- 1968: Předběžná zpráva o výzkumu v kostele sv. Václava, PV 1967, 101-103. Brno.
- 1968a: Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava), PV 1967, 107-108. Brno.
- 1970: Krypta v moravské kapli kostela sv. Václava v Opavě, PV 1968, 67-70. Brno.
- 1970a: Pokračování výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě, PV 1968, 57-58. Brno.
- 1971: Pokračování záchranných akcí v areálu středověké Opavy (okr. Opava), PV 1970, 69-74. Brno.
- 1972: Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava), PV 1971, 121-124. Brno.
- 1973: Záchranné akce v areálu středověké Opavy (okr. Opava), PV 1972, 90-91. Brno.
- 1977: Nálezy mincí z výzkumu středověké Opavy a Ostravy. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 141-149. Praha.
- 1978: Pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě (okr. Opava), PV 1976, 87-88. Brno.
- 1982: Zpráva o pokračování výzkumu dominikánského kláštera v Opavě, WM XXXIV, 206-208.
- Tribula, J.-Bednaříková, J., 1980: Archeologický výzkum gotické tvrze v Cejkovicích (okr. Hodonín), VVM XXXII, 202-207.
- Tribula, J., 1984: Zjišťovací výzkum u kostela sv. Václava v Kostelci u Kyjova (okr. Hodonín), PV 1982, 61-62. Brno.
- Uhlíř, J., 1968: Archeologický výzkum ambitu bývalého benediktinského kláštera v Třebíči - předběžná zpráva, WM XX, 285-290.
- 1970: Zpráva o archeologickém výzkumu románského kostela sv. Anny v Příbyslavicích. In: Referáty z I. pracovní porad mladých archeologů, Příloha WM XXII, č. 3, 101-107.
- Unger, J., 1981: Archeologický výzkum románského kostela v Mušově, JM 17, sv. 20, 207-208, 211, 214.
- 1981a: Hradištní a středověká osada u Šakvic, okr. Břeclav, AR XXXIII, 55-87.
- 1983: Zjišťovací výzkum u románského kostela v Příbčicích (okr. Břeclav), WM XXXV, 314 až 320.
- 1983a: Zpevnování svahů u opevněných objektů jižní Moravy 13. století, AH 8, 521-528.
- 1984: Středověké votivní předměty z Mušova (výzkum 1977-1979). Mikulov-Břeclav.
- Unger, J. a kol., 1980: Pohořelice - Klášterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves, Studie AU ČSAV v Brně VIII, sv. 2. Praha.
- Unger, J.-Křížová, R., 1982: Zjišťovací výzkum na středověkém opevněném sídle Homolí kopec u Hustopečí (okr. Břeclav), PV 1980, 42-43. Brno.
- Vaněk, J., 1984: Výzkum bratrského sboru v Ivančicích (okr. Brno-venkov), PV 1982, 72-73. Brno.

Zusammenfassung

Der Anteil der Archäologie an der Untersuchung mittelalterlicher Architekturen aus der Zeit vom 11. bis in die Mitte des 14. Jahrhunderts in Mähren und Schlesien

Die Erforschung der mittelalterlichen Architekturen umfasst im Rahmen des geschichtlichen

Studiums der materiellen Kultur einen breiten Bereich der vom mittelalterlichen Menschen geschaffenen Denkmäler. Dies betrifft nicht nur exklusive Architekturen, sondern gerade die mittelalterliche Archäologie - und darin ist wohl einer der Hauptvorteile ihrer Tätigkeit auf diesem Gebiet zu erblicken - hat ihre Aufmerksamkeit der Bautätigkeit breiter Schichten der Untertanen Bevölkerung und Bewohner der königlichen Städte zugewendet, ob es sich nun um den städtischen Urbanismus, die städtische Bauentwicklung von Provisorien mit Wohngruben bis zur Entwicklung des eigentlichen Hauses und seines Zubehörs, die Struktur der Marktsiedlungen, die Behausungen der ländlichen Bevölkerung usw. handelt. Darin läßt sich der wichtigste Beitrag der archäologischen Forschung erblicken.

Ähnlich ist die Sachlage bei dem Studium kleiner mittelalterlicher Befestigungen, Hausberge und Festen und der Untersuchung von Burgwällen und Burgen des 11.-12. Jahrhunderts. Bei dem Studium der gemauerten Profan- und Sakralarchitektur der mittelalterlichen Städte, der ländlichen Sakralobjekte, Konvente und Burgobjekte des gipfelnden Mittelalters setzt sich heute die enge Verbindung der Archäologie mit weiteren Disziplinen im Rahmen komplexer Untersuchungen durch.

Die meisten Erkenntnisse hat zweifellos die Untersuchung abgekommener mittelalterlicher Dörfer gebracht. Es wurden Grundrißteile jungburgwallzeitlicher Siedlungen aus dem 11. bis in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts (Mohelnice, Zábřacany, Mstěnice, Přítluky, Šakvice, die ältere Siedlung von Pfaffenschlag) und Erkenntnisse über einzelne Objekte in Siedlungen gewonnen. Bisher wurde allerdings keine dieser Siedlungen komplett untersucht. Aus Oberflächenuntersuchungen und systematischen Freilegungen ist auch der Grundrißtyp einer Reihe dörflicher Siedlungen des 13.-15. Jahrhunderts bekannt: es überwogen kurze Waldhufen-Reihendörfer (Pfaffenschlag, Bystřec, Konůvky), belegt sind jedoch auch Straßen- und Platzdörfer (Vilémov), die sogar fächerförmig um eine Feste liegen können (Mstěnice). Aus Mstěnice, Pfaffenschlag, Bystřec und Konůvky besitzen wir die meisten Erkenntnisse über die Anlage und Entwicklung des ländlichen Gehöfts, die in einer Reihe von Sonderstudien vorgeführt wurden (vergl. Nekuda 1982). Im Interesse der Kenntnis der Entwicklungsbeziehungen und regionalen Differenzierung sollen sich die künftigen Forschungen auf weitere Gebiete, vor allem Süd-, Südost- und Nordmähren mit Schlesien ausdehnen.

Die archäologischen Untersuchungen haben auch viel Material zur baulichen Entwicklung und Architektur der mittelalterlichen Städte und Marktsiedlungen gebracht. Archäologisch untersucht wurde ein Teil der ursprünglichen Lokation von Žďár nad Sázavou aus dem dritten Viertel des 13. Jahrhunderts, und später auf den heutigen Stadtkern ausgedehnt, weiters das nach dem Jahr 1250 gegründete Stadtprovisorium an den Stellen der Bezruč-Gasse in Rýmařov und der Marktflecken Veligrad, das heutige Staré Město bei Uherské Hradiště. In wesentlichem Maß hat die mittelalterliche Archäologie zur Kenntnis der Anfänge städtischer Organismen beigetragen. Größere Untersuchungen verliefen in Uničov, Opava, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Loštice, Olomouc, Jihlava und in jüngster Zeit auch in Brno. Meist handelte es sich um kleinere Rettungsaktionen, mit denen es gelang, nur manche Architekturelemente und Ausstattungsteile städtischer Baugründe festzustellen. Die einzigen umfangreicheren Untersuchungen, die ein Entwicklungsbild der städtischen Verbauung in breiteren Zusammenhängen bieten, verlaufen in Olomouc und Uherské Hradiště.

Hier wollen wir die Fortifikationsarchitekturen des 11.-12. Jahrhunderts beiseite lassen; seit der Konferenz im Jahr 1980, die sich mit dieser Problematik befaßte, gab es, von Přerov abgesehen, keine größeren Forschungen (vergl. Měřínský 1981). Von den archäologisch verfolgten und von V. Nekuda und J. Unger (1981) zusammenfassend bearbeiteten mittelalterlichen Befestigungen und Festen seien wenigstens Untersuchungen in Koválov bei Zabčice, in Popice bei Hustopeče, weiters in Kepkov und zwei Fortifikationen in der Ortswüstung Konůvky im Wald Zdánský les, die Befestigung bei Mušov, die Festen in Javorník, Jeseník, Čejkovice, bei Udánky in der Gegend Moravská Třebová, in Kralice nad Oslavou, die Stadtfeste in Rýmařov, die Feste und ein älterer Sitz sowie zwei kleinere Befestigungen in der mittelalterlichen Ortswüstung Mstěnice bei Hrotovice und aus der letzten Zeit die Forschungen in Újezd bei Tišnov und Lelekovice bei Brno erwähnt, wo das untersuchte Objekt einen Übergang zwischen Feste und Burg vorstellt.

Wenn wir die Forschungsergebnisse über Burgen der letzten fünf Jahren überblicken, stellen wir fest, daß dieser Zeitraum eine qualitative und quantitative Änderung des Wissens von der mährischen Burgarchitektur gebracht hat. Genannt seien wenigstens die Untersuchungen in Brumov, Lukov, Tepenec (Gegend Olomouc), Helfštejn, Boskovice, Bukov, die Lage Bílovice „Šumbera" (Obrany), Hukvaldy, Veveří, Starý Jičín und Rokštejn bei Brtnice in der Gegend Jihlava. In allen Fällen haben die Untersuchungen zur Erkenntnis der Bauentwicklung bestimmter Objekte, ihrer einzelnen Phasen und Einreihung der betreffenden Bauten in den Rahmen eines typologischen Schemas beigetragen. Bei dieser Gelegenheit ist es notwendig auf die Ergebnisse hinzuweisen, die bei dem Studium der Problematik der Burgen mit Mantelmauer, Bergfrieddisposition, der nord-deutschen, italienischen und französischen Kastelle, Burgen mit Schildmauer, der Anfänge steinerner Burgarchitekturen im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts im Zuge des Umbaus älterer Burgen oder Burgwälle mit Wallbefestigung und des Aufbaus neuer königlicher Burgen erreicht wurden. Für einen Teil der letztgenannten Burgen war in Südmähren wohl der prismatische Wohnturm des Donjonstyps charakteristisch, der manchmal mit dem sogenannten donauländischen Burgtypus in

Verbindung gebracht wird. Etwas außerhalb des zentralen Studieninteresses bleiben bisher manche weitere Dispositionstypen, z. B. Objekte, deren rechteckiger Palast einen einzigen Wehr- und Wohnbau bildet, Übergangsd dispositionen zwischen der Feste und Burg, sowie der Burgarchitektur-Bereich der Luxemburger Zeitperiode.

Den letzten Abschnitt der verfolgten Thematik stellt das Studium der Sakralarchitektur vor. Von Ordenshäusern wurden intensiver bisher nur das Kartäuserkloster in Dolany untersucht, Teilforschungen verliefen in Zčár nad Sázavou, Uničov, Brno-Komárov, Brno-Královo Pole, Třebíč, in Opava wurde der Dominikanerkonvent untersucht usw. Eine wichtige Rolle spielte die archäologische Untersuchung romanischer und gotischer Kirchen. Hierher gehören beispielsweise die Untersuchungen der Rotunden in Staré Brno, Pustiměř, Podolí bei Jemnice, Znojmo, der Kirchen in Příbyslavice, Mušov, der Ortswüstung Narvice bei Pohořelice, am Burgwall Vysoká zahrada bei Dolní Včstonice usw. (vergl. Měřlnský 1985). Alle diese Forschungen haben unsere Kenntnisse über baugeschichtliche Entwicklung und Datierung der studierten Objekte wesentlich bereichert.